

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLII

Св. 3–4 (2011)

САДРЖАЈ

Расправе и члапци

Још једном о глаголу <i>требати</i> : теорија, употреба и норма (ДУШКА КЛИКОВАЦ)	3
Структура и значење ироничних фразама у српском језику (МИЛАН ШИПКА)	25
Два сродна реченична конституента – допунски предикатив и предикативни атрибут (АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ)	29
О лексичким спојевима с именицом <i>мода</i> и придевом <i>модни</i> (ДРАГАНА ЦВИЈОВИЋ)	39

Приказп

Милан Шипка, <i>Стандарднојезичка преиспитивања 3</i> (ДАНИЈЕЛА СТАНИЋ)	47
Милица Радовић-Гешић, <i>Грамаћички и линвистички појмовник</i> (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	53
Зборник <i>Језички систем и употреба језика</i> (МАРИЈА МИЛОСАВЉЕВИЋ-ТОДОРОВИЋ)	57
Гордана Штрбац, <i>Дојуне комуникативних глагола.</i> <i>Синтаксичко-семантички и лексикографски опис</i> (СВЕТЛАНА СЛИЈЕПЧЕВИЋ)	61
Марина Николић, <i>Сводни рејсисар ишћања из српске јоворне културе:</i> <i>према језичким саветницима</i> (ИВАНА МАРИНКОВИЋ)	65

In memoriam

Милан Шипка (1931–2011) (СРЕТО ТАНАСИЋ)	67
Академик Асим Пецо (27. јун 1927 – 7. децембар 2011) (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	71

ДУШКА КЛИКОВАЦ
(Филолошки факултет, Београд)

ЈОШ ЈЕДНОМ О ГЛАГОЛУ *ТРЕБАТИ*:
ТЕОРИЈА, УПОТРЕБА И НОРМА

Предмет рада је синтаксичко понашање глагола *требати* кад он захтева допуу у виду глаголске јединице, и књижевнојезичка норма у вези с тим понашањем. Ауторка сажима и коментарише главне идеје из досадашње граматичке и нормативистичке литературе о том глаголу, наводећи релевантне примере. На крају предлаже нову норму у вези с њим, отварајући и једно теоријско питање у вези с безличним конструкцијама уопште.

Кључне речи: српски језик, синтакса, глагол *требати*, књижевнојезичка норма, језичко осећање, деонтичка модалност, епистемичка модалност.

1. Увод

1.1. Предмет овог рада је глагол *требати* – понајвише норма у вези с његовим синтаксичким понашањем. Покушаћемо да сажмемо оно што је у литератури досад о томе речено а што сматрамо релевантним, да понегде допунимо детаљима који нису помињани и да изведемо одговарајуће закључке. Служићемо се примерима који су дати у литератури, затим онима из шире верзије *Корјуса савременој српској језика* (www.korpus.matf.bg.ac.rs; скраћеница „ЕК“), као и некима које смо сами забележили.

Пре него што проговоримо о норми у вези с глаголом *требати*, оцртаћемо укратко његову семантику и синтаксичко понашање; на крају рада отворићемо једно шире теоријско питање које ће се у току излагања наметнути.

1.2. За потребе овог рада важна нам је теоријска дистинкција између две врсте норме о којој говори Р. Бугарски (2003). Наиме, једна норма је саставни део сваког језика одн. језичког варијетета и без ње не би било језичког општења; она је несвесна и прећутна и преноси се с колена на колена. Бугарски (2003: 241) описује је овако:

Када би свако говорио и писао како му се када прохте [...], не водећи рачуна о прихваћеним конвенцијама употребе датог језика, комуникација би убрзо престала, а језички систем, суочен са хаосом личног хира и приватних језика, временом би се напросто распао и тако престао да постоји. А ово се ипак никада не дешава – и то управо стога што говорници поседују одређена традицијом и употребом завештана знања о томе шта се и како може рећи у њиховом језику, као и осећање

о томе шта је од чега боље, шта може да служи као узор а шта ваља оценити као одступање од уобичајеног и прихватљивог.

Оваква знања и осећања најчешће нису нигде експлицирана нити кодификована, него су само несвесна, прећутна и имплицитна, као неискан али ванредно делатан део језичке свести колектива, који се преноси с колена на колено. Та свест проистиче из скупа друштвеног употребом потврђених облика реализације могућности садржаних у језичком систему, скупа који се може назвати језичком нормом дате заједнице. Простије речено, норма је оно што се у неком језику може рећи, и онако како се уобичајено каже.

Поврх те норме, стандардизовани језици имају „једну додатну, плански одабрану, стручно кодификовану и друштвено верификовану“ норму (*истио*: 242). Ону прву норму Бугарски назива имплицитном, а ову другу експлицитном.

Јасно је да је у развијенијим друштвима и имплицитна норма унутар себе вишеслојна и некохерентна, да укључује не само неспорна правила него и она око којих се неће сагласити сви говорници, те да је тзв. језичко осећање, које из ње проистиче, подложно променама, понекад несигурно и различито код различитих говорника. Видећемо да је глагол *ѝребайѝи* добар пример за то.

Какав је однос између имплицитне и експлицитне норме? Начелно говорећи, подразумева се да експлицитна норма не треба да буде у супротности са имплицитном – макар са неспорним граматичким правилима (њен задатак и јесте да сачува правила система од промена до којих би, из различитих разлога, могло доћи); с друге стране, такође се зна да се експлицитна норма мења под утицајем измењеног језичког осећања. Као што ћемо видети, глагол *ѝребайѝи* могао би бити добар пример и за то да смер утицаја може бити и обрнут – да експлицитна норма може обликовати језичко осећање.

2. Глагол *ѝребайѝи*: семантичко-синтаксичка скица

2.1. Као што је добро познато, глагол *ѝребайѝи* има у основи два значења.

У првом, означава нечију *ѝоѝребу* за *нечим* / *неким* (неком ствари, бићем или апстрактним појмом који се концептуализује као предмет); тада је појам који има потребу означен у реченици логичким субјектом у дативу, оно што је потребно означено је граматичким субјектом, а глагол *ѝребайѝи* с тим субјектом конгруира (пр. 1, 2 и 3). Оно што је потребно може бити означено и зависном клаузом (пр. 4).¹ Постоји и конструкција у којој је оно што је потребно означено логичким субјектом у партитивном генитиву, појам којем је нешто потребно означен је логичким субјектом у дативу, а глагол *ѝребайѝи* је безличан (пр. 5, 6). Ређе, појам који има неку потребу може бити означен

¹ Пример наводи Хансен (2007: 39), који сматра да глагол *ѝребайѝи* стоји у безличном облику. Међутим, зависна клауза је субјекат реченице, с којим предикат – глагол *ѝребайѝи* – мора да конгруира; али та клауза је такав контролор конгруенције да захтева конгруентну реч у неутралном облику – а то је 3. л. јд. с. р.

граматичким субјектом, а појам који је потребан правим објектом; глагол *џребаџи* опет конгруира са субјектом (пр. 7).

- (1) Требају / Требале су ми неке књиге.
- (2) Шта вам треба / је требало?
- (3) Ко вам треба / је требао?
- (4) Цвијану је требало да поново ради и да се психички одмори у промењеној средини (*Илусџирована џолиџика*).
- (5) Треба ми разних књига.
- (6) Требало му је пажње.
- (7) Шта / Кога требаге?

У другом значењу означава *обавезу остварења неке ситуације* (у питању је типично радња, али може бити и стање); тада се допуњава глаголском јединицом (глаголом, који може имати своје допуне и одредбе).² Кад глагол само именује ту ситуацију а обавеза се ником не приписује, он стоји у инфинитиву (пр. 8). Кад се та обавеза некоме приписује, глагол може да стоји у презенту, при чему се глаголска јединица уводи везником *да* (пр. 9, 10).³

- (8) Треба много (на)учити.
- (9) Марко треба још много да (на)учи.
- (10) Да би положио тај испит, Марко треба много да зна.

У литератури се мање помиње да глагол у јединици која допуњава глагол *џребаџи* може стајати и у резултативном перфекту, који означава прошлу ситуацију чије последице важе у датом тренутку (у примерима које смо пронашли у ЕК тај тренутак се понавља у свевремености):

- (11) Између догађаја у питању и изостанка извршења мора постојати каузална веза: догађај треба да је одузео дужнику могућност испуњења. (ЕК: М. Драшкић и др., *Ујоворно џраво међународне џрјовине*).
- (12) За то време воће треба да је већ припремљено (ЕК: С. Марковић, *Велики народни кувар*).

² Идеја да се глагол *џребаџи* допуњаје глаголском јединицом разликује се од тумачења које даје наша традиционална граматика. Наиме, појам сложеног предиката (Стевановић ³1979: 36–37) имплицира да су допуне глаголу *џребаџи* сами глаголи у облику инфинитива, одн. презента с везником *да*. У новије време Хансен (2007) заступа суштински исто гледиште. Танасић (1995–1996: 49) допуну глаголу *џребаџи* сматра „допунском реченицом“, а Прањковић (2002) конструкцију с глаголом *џребаџи* назива зависнословеном реченицом.

³ Стевановић (³1979: 603–604) помиње и конструкције с инфинитивом којима се обавеза приписује неком лицу: *Ојасна месџа му брзо џреба обилазџиџи*, *Треба вам се џрџчуваџи од усамљених куђа*, с напоменом да оне нису могуће онда кад глагол и иначе има рекџијску допуну у дативу. Такве конструкције, међутим, данас звуче архаично.

2.2. Осим што означава обавезу у стварном свету (тзв. деонтичка модалност), глагол *требаћи* означава и обавезу у домену закључивања (тзв. епистемичка модалност); у овом другом случају постоји обавеза да се – на основу неких знања, података, туђе приче, општег веровања и сл. – донесе неки закључак. Пошто ситуација о којој се закључује може припадати и садашњости и прошлости, могући су и презент и перфекат:

(13) [...] идем да нађем Маму. Она треба да је у кухињи, али нисам сигуран да је онде [...] (ЕК: А. Тишма, *Дневник 1942–2001*).

(14) [...] страху (из кога религија треба да је произашла) [...] (ЕК: В. Јеротић, *Психоанализа, болесћ, стварање*).

(15) Прва је неистина о времену, кад је Милетић у Београд дошао. По Ранковићу треба да је Милетић дошао у Београд почетком јуна. Тако по доласку треба да је био дотични банкет, а сутрадан ка да је био Милетић код кнеза Милана на аудијенцији. Но исказом многобројних сведока констатовано је да Милетић није дошао почетком јуна у Београд, већ 25. маја 1876, и то у четвртак: аудијенција код кнеза пак није била други дан, већ пети дан, у понедељак. Позорница тобожњег банкета треба да је гостионица „Српски краљ“, и то треба да је одржаван тај банкет у соби професора Гершића. Доказано је пак, да је професор Гершић у тој гостионици седио само до Ђурђева 1875 [...] (ЕК: О. Ињац, *Велике адвокатске одбране*).⁴

У следећем пару примера први се може односити и на деонтичку модалност (= „били су обавезни да дођу, али нису“) и на епистемичку (= „претпостављам да су дошли, али не знам сигурно“), а други само на епистемичку:

(16) Прошло је пет. Требало је већ да дођу.

(17) Прошло је пет. Треба / Требало би да су већ дошли.

2.3. Најзад, глагол *требаћи* некад уопште не модализује ситуацију, него је износи као стварну – и то већ остварену. На пример, реченица *Тако је требало да буде* може да се настави и са *...али, нажалост, није било* (кад ситуација није остварена, него је била нпр. само планирана) и са *...и зато више не размишљај о томе* (кад је ситуација остварена и кад глагол *требаћи* значи практично исто што и глагол *мораћи*). Ово друго значење налазимо у

⁴ Коментаришући примере као што су *Мора да смо већ сјишли*, *Мора да се усјавао*, *Требало би да је већ сјишао*, С. Кордић каже да се они „могу тумачити као елиптичне структуре у којима је изостављена допуна у облику инфинитива *бићи*: *Мора бићи... Требало би бићи...*“ и закључује: „То значи да се ни у оваквим примјерима не ради о одступању од уобичајених допуна модалног глагола, и да је *да* плус перфект уствари допуна инфинитива *бићи*“. Ауторка примећује да се таква допуна може јавити само у „инференцијалној“ употреби овог глагола (кад он означава оно што ми називамо епистемичка модалност) (Кордић 1997: 74–75; цитат на стр. 75). Међутим, као што смо малочас видели, глаголска јединица с глаголом у перфекту може допуњавати глагол *требаћи* и онда кад овај означава деонтичку модалност (пр. 1 и 2); тада се глагол *бићи* не подразумева.

реченици С. Јаковљевића (тај пример у другачијем контексту наводи Танасић 1995–1996: 46):

(18) Ко може да убеди ову мајку, да је њен син требало да погине.

Такав случај налазимо и у примерима као што је 19, где је ситуација означена глаголом *шребайи* претходила некој другој ситуацији, као нека врста њеног узрока или омогућивача. Тад глагол *шребайи* стоји у неком глаголском облику који означава прошлост (у пр. 8 то је перфекат, али би био могућ нпр. и приповедачки футур), а друга остварена ситуација означена је зависном клаузом⁵:

(19) То ми је постало јасно после толиких година страћених у трагању за скривеним смислом. Требало је да прођу године и године па да схватим да смисао не могу пронаћи [...] (ЕК: С. Басара, *Фама о бициклистима*). = „Прошле су године и године и тек онда сам схватио [...]“ (= „Требале су ми године и године да схватим / бих схватио [...]“)

3. Експлицитна (књижевнојезичка) норма у вези с глаголом *шребайи*

Књижевнојезичку норму у вези с глаголом *шребайи* прописао је још Вук, у 1. издању Рјечника (1818). Та одредница гласи овако:

1. vonnöthen sein, opus est: „Не треба ми он“ и „не требам њега“ и 2. oportet (ire): треба (ићи).

Дакле, у првом значењу глагол *шребайи* је личан, а у другом безличан.⁶

Идући за Вуком, такву употребу глагола *шребайи* прописивали су и каснији граматичари и нормативисти – Маретић (1924), Јонке (1962–1963), Стевановић (1975), Брабец–Храсте–Живковић² 1954.

Једна од последица те норме – која се, пошто је везана за језичку форму, најлакше и уочава и памти – јесте да се може употребити само 3. лице јд. средњег рода – *шреба*, *шребало је*, *шребало би*, *шребаће* и сл. – а да су сви други облици глагола *шребайи* забрањени.

4. Ипак, (и) лични облици

Језичка пракса противила се норми још у Вуково доба и наставила је то да чини до данас. Танасић (1995–1996: 45) наводи примере из грађе за речник

⁵ По врсти је та зависна клауза, чини се, наменска – у оном смислу у ком тај термин употребљава Поповић 1977.

⁶ Како објашњава С. Марковић (1959: 316–317), безлична употреба глагола *шребайи* потиче од безличних конструкција с именицом *шр(и)еба* – а то су *нема / није шребе*, *шреба је / није шреба* – које налазимо често код наших писаца из 19. века; „[...] види се јасно да се према *шреба је* opus est образовало безлично *шреба* које је под утицајем *шреба је* чувало своју безличност“.

САНУ у којима је он употребљен као личан; у питању су примери из периода од краја 19. века до средине прошлог, из штампе и књижевности. Ево неких:

(20) Кад требамо да се састанемо (Ј. Веселиновић).

(21) Требао сам одговорити (Д. Васић).

(22) Брат му је ... требао у зору да порани и дође (М. Црњански).

(23) Порта је требала гледати да бар српскога кнеза привеже за себе (С. Јовановић).

Танасић (1995–1996: 45) цитира и савремене примере с личним облицима глагола *џребати* забележене на телевизији.

М. Стевановић (³1979: 604) резимира тадашње стање у вези с употребом глагола *џребати* следећим речима: „Али и поред тога што ту особину [личне облике глагола *џребати*] срећемо ево и код врло значајних писаца, граматичари јој се, оштро супротстављају. И уколико се она чешће среће у језичкој пракси, утолико јој се више спори књижевнојезички карактер, не само у школским уџбеницима граматике него и у другим језичким приручницима“. Ипак, Стевановић сматра да за то има разлога, „јер се у народним говорима штокавског дијалекта који чине најужу основу књижевног језика глагол *џребати* у значењу *müssen* употребљава безлично“.

5. Безлични облик и хибридни облици у личној конструкцији

5.1. У пракси се јављају и конструкције у којима се налази безлични облик глагола *џребати* а које неки нормативисти не прихватају.

Тако се у *Нашем језику* из 1935. критикује следећа реченица:

(24) Он би требало да на суду каже све што зна.

За њу се каже да је „неправилно склопљена“, и као исправна наводи реченица *Требало би да он...* (НЈ 1935). Да је таквих примера било и раније, показује С. Танасић (1995–1996: 46), који цитира два: један Вука Врчевића (*Ми би џребало казати њим мудрим и зенђелим народима ону нашу сџару џријовијејку*), а други С. Јаковљевића, који смо већ навели у другом контексту (*Ко може да убеди ову мајку, да је њен син џребало да џоине*).

П. Ивић (1953: 275–276)⁷ цитира следећи пример:

(25) Сада бих ја требало на тебе да се наљутим.

Затим објашњава због чега је таква конструкција неприхватљива: у њој *џребало* „није у складу ни са чим“: говорник је мушкарац, а *џребало* је об-

⁷ У самом часопису *Наш језик*, у којем је та поука објављена, стоје само иницијали њеног аутора: П. И. Међутим, С. Марковић (1954: 246) је изричито приписује П. Ивићу.

лик средњег рода; облик *бих* је у 1. л. јд., а *џребало* је део безличног облика, који самим тим претпоставља 3. л. једине. П. Ивић констатује да су такве „накарадне“, „наказне“ конструкције настале механичком применом правила да се мора узети безлични облик глагола *џребати*, због чега многи у писању замењују облик *џребао* – како би иначе рекли – са *џребало*. Ивић закључује да „није довољно лични облик глагола *џребати* заменити безличним, већ је потребно саму конструкцију учинити безличном, онако како то захтева исправно језичко осећање“, дакле: *Сада би џребало да се ја на џебе наљућим* (исто: 275–276; курзив из цитата ауторов). Безлична конструкција, очигледно, подразумева да глагол *џребати* стоји испред субјекта.

Слично томе, С.П. (1955) критикује пример [...] *иако су ови концерти џребало ... да џо свему џрејсџављају једну озбиљну манифестацију ове врсте музике [...]*, коментаришући га на следећи начин: „Очевидно је писац био написао глагол *џребати* у личном облику *џребали*, па му је, ваљда, неко поправио на безлично *џребало*, али је заборавио да преправи и остали део реченице“, и наводи као исправну следећу формулацију: *иако је џребало да ови концерти џрејсџављају [...]*. А С. Марковић (1954) критикује пример из штампе *Сасџављао [је] усџав којим је власџ кнежева џребало да буде знајно ојраничена* и препоручује ... *усџав којим је џребало да власџ кнежева буде знајно ојраничена*.

Насупрот наведеним граматичарима, Фекете (2008) као исправно наводи *ми би џребало да радимо, ви не би џребало да џоворише*.

Исте конструкције налазе се и у односним реченицама, онда кад је испред глагола *џребати* као предиката односне реченице заменица *који* у функцији субјекта. Тада се среће или безлични облик глагола *џребати* (као у пр. 29, који је Вуков, а налази га Марковић (1950) у речнику Броза и Ивековића), или његов хибридни облик, састављен од радног гл. придева у средњем роду и једини и од персоналног облика помоћног глагола (као у пр. 30, који смо забележили на једном званичном скупу):

(29) Ти си Христос син Божји који је требало да дође на свијет.

(30) [...] за студенте који су тај испит давно требало да положи.

Нормативисти ни у том случају не дозвољавају хибридне облике, али дозвољавају безлични. Св. П. (П. 1956а) примећује да глагол *џребати* није добро употребљен у примерима [...] *неколико џесама [...]* *које су џребало да буду мало рефлексивније* и [...] *оних који су џо захџевима родбине џребало да буду свеци*, и препоручује следећа решења: *неколико џесама [...]* *које је џребало да буду свеци* – дакле, безлични облик иза субјекта *који*. Пецо и Пешикан (1967: 349) реченицу *који су џребало да дођу* називају „бесмисленој комбинацијом“ и препоручују *који је џребало да дођу* и – формулација на коју другде нисмо наишли – *за које је џребало да дођу*. Ови аутори изричито кажу да је боље чак и разговорно *који су џребали да дођу* „него вештачко комбиновање једине и множине“ какво налазимо у примеру *су џребало*.

5.2. У примерима наведеним у претходној подтачки глагол *џребайџи* је стајао у потенцијалу или перфекту. Нормативисти су много мање примећивали да је глагол *џребайџи* у личној конструкцији и онда кад се налази иза субјекта а стоји у презенту; штавише, таква употреба се често препоручује као правилна. На пример, уместо *Ми џребамо знаџи своја имена и имена својих очева* аутор „Језичких поука“ у часопису *Наш језик* (НЈ 1934) препоручује *Ми џреба да знамо [...]*. У једном другом броју истог часописа (НЈ 1935) аутор поука примећује у т. 71. да је реченица *Он би џребало да на суду каже све џџо зна* „неправилно склопљена“, али то исто не примећује у т. 65, где пример *Руковаоџ завода џреба да џази [...]* наводи само зато да би реаговао на облик *руковаоџ*. Јонке (1962–1963) уместо *Ви џребайџе дођи у школу у осам саџџи* препоручује *Ви џреба да дођџџе у школу у осам саџџи*; уместо *Ми џребамо џџџайџи искусније људе* налаже *Ми џреба да џџџамо искусније људе*; а међу „правилним“ примерима наводи и *Ја џреба да најџџџем задађу вечерас*; *Ти џреба да дођџџи у казалиџџџе*. Стевановић (1975: 348) препоручује *Ти џреба да дођџџи* (на супрот неправилном *Ти џребаџи*), а на другом месту (Стевановић 1967: 242) као правилне наводи примере *Ученик џреба да буде марљив*, *Он џреба да каже кад се врађа*. Идући за Јонкеом, Остојић (1997: 15) не примећује да у примерима *Ти џреба да идџџи*, *Он џреба џо да уради* има нечег необичног. Клајн (2003) као пример за безличну употребу глагола *џребайџи* наводи *Сви џреба да дођу*.

С. Танасић (1995–1996), који констатује да се данас глагол *џребайџи* доминантно употребљава управо у безличном облику и са субјектом, примећује да је у примерима као што је *Марко џреба да џрочиџџа књиђу* ситуација регуларна само наизглед, будући да је у њима глагол *џребайџи* употребљен као личан, а не безличан. То се доказује тиме што га је немогуће заменити безличним глаголом *вађайџи* или неком безличном реченицом другог типа: реченице *Марко вађа да џрочиџџа књиђу*; *Марко би било џоџребно да џрочиџџа књиђу*; *Марко је неоџходно да џрочиџџа књиђу* нису могуће. Он закључује да конструкција као што је *Марко џреба да оџџуџује* „припада конструкцијама са личношћу употребом овог глагола, и њу треба вратити међу такве конструкције“ (*исџо*: 51).

5.3. Дакле, шта се догодило?

Очито да је норма у вези с безличношћу глагола *џребайџи* од самог почетка схваћена на два начина. Први је да безличност глагола *џребайџи* подразумева и његов безличан облик и безличну конструкцију. Такво схватање је захтевније (тражи да говорник реченицу коју би најпре спонтано изговорио преиначи тако да глагол *џребайџи* стави испред субјекта), стога и мање популарно, а заступају га (у прошлости и данас) више нормативисти него обични корисници језика.

Друго решење, које је мање захтевно и знатно популарније, а примењују га и корисници језика и многи нормативисти (иако га ови други по правилу не експлицирају), јесте да је довољан безлични облик глагола *џребайџи* (што ће рећи 3. л. јд. средњег рода), који може да остане и иза субјекта. У презенту они најчешће нуде такво решење.

Корисници језика налазе и треће решење: употребљавајући личну конструкцију, стварају хибридне облике глагола *џребайи*, стављајући у лични (конгруентни) облик само помоћни глагол. Нормативисти такве облике по правилу не одобравају.

Одакле, најпре, хибридни облици? Несумњиво одатле што говорник / писац осећа обавезу (поводећи се за својим језичким осећањем) да предикат стави у конгруентан облик са субјектом (исказаним или не); међутим, пошто на личним облицима глагола *џребайи*, као и на оним његовим облицима на којима се распознаје род, стоји забрана, он то чини делимично: у одговарајуће лице ставља само помоћни глагол, који је мање упадљив, док радни глаголски придев остаје у дозвољеном облику *џребало*.

А одакле безлично *џреба* у конструкцијама иза субјекта? Танасић (1995–1996: 50) сматра да су оне настале у пракси, услед великог притиска књижевнојезичке норме, а да су је нормативисти прихватили – најпре прогласивши употребу овог глагола у примерима као што су *Марко џреба да куйи књију* безличном.

Да је вероватан разлог за настанак таквих конструкција управо притисак норме а не неки унутрашњејезички разлог, показује њихово одсуство у перфекту: нико – чак ни онај ко каже *ја / џи / ми / ви / они џреба* – неће рећи *ја је џребало, џи је џребало, ми је џребало* итд. (в. и Прањковић 2002: 33–34). Видели смо да се у тим случајевима радије прибегава хибридним облицима, у којима са субјектом конгруира помоћни глагол. Глаголе *џребайи* у другим глаголским облицима – на пример футуру првом или футуру другом – нико у литератури и не коментарише, вероватно зато што су у пракси знатно ређи него облици презента или потенцијала; ипак, реченице као *ја ће џребайи да дођем, џи ће џребайи да дођеш* и сл., односно *кад ја буде џребало да дођем, кад џи буде џребало да дођеш* итд. засигурно нико не би склопио.

Међутим, препоруке нормативиста да се *џреба* стави у личну конструкцију, као и такви примери из праксе, говоре нам следеће: образованим говорницима српског језика – онима који су били дуже подучавани норми – примери као што су *Ја џреба да идем* не парају уши.⁸ Чини се да је то добар пример како се језичко осећање може променити под утицајем књижевнојезичке норме – мада, наравно, не треба занемарити ни чињеницу да је облик *џреба* краћи и, стога, говорницима згоднији него облици *џребам, џребаш, џребају* и сл.

⁸ У вези с тим занимљиво је како С. Кордић (1997: 79) описује синтаксичко понашање глагола *џребайи*: „1) Када долази с *да* плус презент, глагол је увијек у облику *џреба* ако је формом презент: *Треба да учииш / да учиише / да уче*. [...] Ако је *џребайи* формом перфект, онда се појављује било у облику *џребало је* било у облику конгруентном са субјектом допунског глагола: *Требало је више да учи, Требала је више да учи*“. Одговор на питање зашто се лични облици јављају само у перфекту, а не и у презенту, лежи можда у корпусу којим се ауторка користила: она помиње да је то корпус из књиге *Разговорни српскохрватски језик* С. Савић и В. Половине – а тај је корпус настао смањем разговора образованих говорника српског језика из урбане средине (Савићева и Половина 1989: 2).

6. Врхунац конфузије и један начин да се она реши

Видели смо (т. 4) да се огрешење о експлицитну норму може састојати у томе да се уместо безличног употребе лични облици глагола *требати*. У пракси се, међутим, догађа и обрнуто: да се употреби безлични облик тамо где би уместан био лични. Тако С.П. (1956) наводи, и критикује, следећи пример:

(31) Позоришту је требало изванредан број штатиста (*Политика*, 27. VI 1955).

Новинар је, очигледно, од себе захтевао више него што би то чинио нормативиста. А до које мере влада збрка у погледу пожељних облика глагола *требати*, показују следећи примери, у којима је хибридни облик употребљен тамо где би на месту био безлични (пр. 32 забележио је у филмском титлу Радић 2003: 131, а наводи га у другачијем контексту; пр. 33 забележили смо у штампи):

(32) Требало бих да вас ухапсим.

(33) Ово је један од оних дана кад бих требало да размислим о последицама својих поступака (*Политикин Забавник*, Гарфилд).

Стога се дешава да се глагол *требати* напросто избегава. Није ретко срести образованог човека који – не желећи да размишља о томе да ли је глагол *требати* употребио „правилно“ или не – говори *Појребне су ми нове циљеле* уместо *Требају ми нове циљеле*; има и лектора који систематски избацују све личне облике глагола *требати*, били они легитимни са гледишта експлицитне норме или не. Да то није никакво ново стање, говори нам С. Марковић (1950: 311):

С једне стране, у разговорном језику употреба ових [личних] облика све је чешћа, она узима све више маха – и где треба и где не треба. [...] С друге стране, у књижевном језику, дакле у писању, постоји тенденција искључиве употребе безличних облика – и где мора и где не мора. Тамо где је то немогуће, тј. где би употреба личног облика била на свом месту, он се просто напросто избегне и глагол *требати* замени се другом речју, обично изразом „бити потребан“, да се не би погрешило.

9. Опет о норми: кад безлична конструкција није могућа?

9.1. Неки граматичари наводе примере у којима конструкција с глаголом *требати* не може бити безлична. Први је то учинио С. Марковић (1954: 246–247), који примећује да у односним реченицама у којима је односна заменица у функцији субјекта ред речи не може да се измени; као пример наводи две реченице од истог писца – *Састављао [је] устав којим је власи кнежевска*

*џребало да буде знајно ојраничена и Издао [је] књиу ... која је џребало да џоради у користи кнежева наследној џрава – и констатује да се само у првој ред речи може изменити тако да се створи безлична конструкција: устави којим је џребало да власи кнежева буде знајно ојраничена. У другој се то не може, „и увијек је тако кад је у релативној реченици субјекат релативна заменица“. У таквим случајевима „језичко осјећање [се] супротставља граматичкој правилности, тежећи ка личним облицима“: у примерима, нађеним у штампи, као што је *Саслушани су свјedoци који је џребало да докажу [...]*, „језичко осјећање тежи ка конструкцијама“ *који су џребали да*.*

Такође, И. Клајн (2003) примећује да је у реченицама као што је *Ево имена људи који су џребали да џоворе* облик *су џребали* погрешан (мисли, наравно, на експлицитну норму) и додаје: „али не би ваљало ни 'који је требало да говоре', јер се не слаже са субјектом у множини“ (Клајн 2003: 226). Као „једини излаз“ он препоручује да се *џребайи* замени неким другим глаголом (нпр. *имаји, морайи*). Проблем је, међутим, у томе што *џребайи* и *морайи*, одн. *џребайи* и *имаји* обично не значе исто (па се већ у наведеном примеру *џребайи* не може заменити тим другим глаголима а да се значење не промени).

Односне реченице као један од случајева у којима се правило о безличности глагола *џребайи* „не да лако спровести“ Клајн помиње и на другом месту (2004: 149), наводећи пример *Ту су сви они који су џребали да дођу*. Клајн препоручује следеће:

Принуђени смо, дакле (насупротив старијим нормативним граматикама које овакве случајеве углавном нису ни имале у виду), да допустимо и личне облике глагола **требати** у случајевима када је овај у прошлом времену или кондиционалу и када му субјекат претходи (где се под субјектом подразумева и релативна заменица). При том морамо имати на уму да је ово изузетак од општег правила и да ћемо му прибегавати само када нема никакве могућности да се употреби безлична конструкција.

Остаје нејасно, међутим, због чега случајеве кад субјекат претходи глаголу *џребайи* који се налази у презенту треба третирати другачије него оне у којима он стоји у перфекту или потенцијалу.

9.2. Клајн (2004) помиње још један случај кад је личне облике глагола *џребайи* тешко заменити безличним – а то је кад тематско-ремаатски односи захтевају да субјекат дође на почетак реченице, као у следећем примеру:

(34) Ми нисмо требали да дођемо, али смо ипак дошли.

Такав би био и пример који наводи С. Танасић (1995–1996: 49), с коментаром да „постоје случајеви када комуникативни циљ захтева личну употребу глагола *џребайи*“:

(35) Петар ће сада поћи, а Марко треба да сачека другове.

9.3. Марковић (1954: 250) наводи да глагол *шребайи* мора бити личан и кад се нађе у напоредној конструкцији с неким другим модалним глаголом, као што је у Давичовом примеру *Није урадила оно што је могла, шребала*. Ево неких примера и из нашег корпуса:

(36) [...] не чиним ли нешто што не бих смела и требала учинити? (ЕК: Б. Ћосић).

(37) [...] јер је заиста то био онај тренутак кад је Црква могла да каже своју реч и требала да каже своју реч [...] (ЕК: *Православље*).

(38) Ово је политичка одлука за коју су депутати добили задатак и они су и требали и морали да донесу овакав акт (ЕК: *НИН*).

9.4. Глагол *шребайи* често се допуњује и инфинитивом, када мора бити личан, јер тада једини он у реченици носи податак о лицу субјекта. Граматичари традиционално такву конструкцију забрањују, прописујући безличне облике глагола *шребайи* и конструкцију *да* с презентом: нпр. уместо *Не шребайе се журији* – *Не шреба да се журије* (Ковачевић 1957–1958: 106) (в. и Јонке 1962–1963; Стевановић 1967: 242).

Неки аутори осећају, међутим, отпор према таквом решењу: Марковић (1954: 248–249) каже да се реченице као што је *А кад је шребао реџисаји свој радни однос* „могу подвргнути [sic!] граматичкој правилности“, али да би се тад инфинитив морао заменити конструкцијом *да* + презент, што би било наметање те конструкције на рачун инфинитива.

У вези с тим, Марковић (1954: 250) сматра да глагол *шребайи* мора бити личан и онда кад треба аутентично приказати говор књижевних јунака који потичу из крајева у којима се употребљава инфинитив, а не конструкција *да*+презент. Тако је у примеру из Ћопићевог романа *Пролом*, у којем сељак каже: *А што сте ударили на силу, кад нијесте били кадри издржаји?! Нијесте шребали ни зайочињайи...!*

10. Захтеви за новом нормом

Предлози, па чак и захтеви да се уведе нова норма у вези с глаголом *шребайи* чули су се више пута. С. Марковић (1954) констатује да је „безличност глагола *шребайи* већ знатно поколебана“ и закључује: „[...] наша нормативна граматика мора се позабавити питањем да ли се употреба личних облика глагола *шребайи* може и даље проглашавати апсолутно неправилном“ (стр. 249, одн. 252). С. Ковачевић (1957–1958: 106) још је експлицитнији: за примере *Не шребайе се журији / да се журије*, *Требао си казати / да кажеи*, *Њејова је сесџра шребала да се уда*, какве „све чешће чујемо“, каже: „Против таквих конструкција не буни се наш осјећај за конгруенцију, па зашто да их онда не озаконимо“.

С. Танасић (1995–1996: 52) сугерише „признавање статуса у стандардном језику и конструкцијама са личном употребом овога глагола у случају када он тражи глаголску допуну“. А Остојић (1997: 18) истиче потребу за „озбиљним кодификаторским захватом“ у вези с глаголом *шребайи*.

Сви ови аутори су под променом норме подразумевали признавање личних облика глагола *џребайи*; али шта ћемо са безличним облицима у личним конструкцијама, које су, као што смо видели, неприхватљиви са гледишта граматике (имплицитне норме), али уобичајени и прихваћени чак и од стране неких нормативиста?

11. Још мало теорије: како изгледа безлична конструкција?

Видели смо да безлична конструкција предвиђа да глагол *џребайи* дође испред субјекта, што граматичари некад износе експлицитно, а некад помоћу примера: нпр. не *Бразилијанци су џребали да џобеде*, него *Требало је да Бразилијанци џобеде* (Марковић 1950: 315); не *Сада бих ја џребало на џебе да се наљућим*, него *Сада би џребало да се ја на џебе наљућим* (Ивић 1953: 276); не *Жена је џребало да донесе млијeko у освић зоре*, него *Требало је да жена донесе млијeko у освић зоре* (Јонке 1962–1963: 157); не *И они џребају да дају свој део*, него *Треба и они да дају свој део* (Клајн 2004: 149) итд. Наиме, граматичари подразумевају да глагол *џребайи*, кад се нађе иза субјекта, с тим субјектом мора да конгруира (Ивић 1953: 275; Клајн 2003: 226; Клајн 2004: 149); а ако то образлажу, позивају се на „осећај за конгруенцију“ (Ковачевић 1957–1958: 106), односно „језичко осећање“ (Марковић 1954: 246). Да то исто подразумева и већина говорника српског језика (укључујући и оне образоване и добре стилисте), показује употреба глагола *џребайи* као личног.

Испред глагола *џребайи*, међутим, могу доћи сви остали реченични чланови осим субјекта. Ево неких примера са правим објектом испред глагола *џребайи* које наводи Танасић (1995–1996: 50–51), уз напомену да се такве реченице „јављају сасвим регуларно“:

(39) Јер је све оно требало упамтити (Д. Васић).

(40) Вишегодишње биљке треба редовно чистити (*Полићика*, 21. VII 1995).

То, заправо, значи да језичко осећање на које се лингвисти позивају подразумева следеће правило: ако се глагол нађе иза субјекта, он се осећа као предикат *џој субјекта*, и не може бити предикат више, безличне клаузе.

Да ли, међутим, то правило важи увек?

У безличним конструкцијама се употребљавају многи глаголи, међу њима и *изледаји* и *чинији се*. У ЕК смо наишли на примере у којима су они употребљени у безличном облику а стоје иза субјекта, неиздвојени и праћени везником *да*. Са глаголом *изледаји* има свега три примера, и то само кад он стоји у 3. л. јд. презента – управо тамо где лични и безлични облик изгледају исто и управо онако како се то десило и с глаголом *џребайи*:

(41) [...] он изгледа да те воли, а и ти њега (ЕК: Т. Харди, *Незнани Цуд*).

(42) [...] а он изгледа да уопште више не дише (ЕК: М. Ђурђевић, *Убиство у Академији наука*).

(43) Па Паша је њу напустио. А она изгледа да је дошла за њим из провинције и чекала га у свом стану [...] (ЕК: М. Миланков, *Незнанка*).

Са безличним *чини се да* иза субјекта има много више примера (овлашним прегледањем ЕК добили смо неколико десетина). Навешћемо три, уз напомену да су ствари у пр. 28 отишле и корак даље – али опет стопама глагола *ћребаћи* – пошто субјекат стоји у 3. л. мн., где се лични и безлични облик глагола не подударају. Међутим, треба истаћи и да примере са редом речи по моделу *Он / Она се чини да ...* нисмо нашли, што значи да се израз *чини се да* узима као окамењен:

(44) Наредни одломак чини се да почиње једном самосталном реченицом [...] (ЕК: Д. Киш, *Час анатомије*).

(45) Наслеђе, као чинилац развоја, чини се да је врло давно запажено [...] (ЕК: Ж. Требјешанин, *Представа о дејствију у српској култури*).

(46) Иако је човек другачији од свих бића, окрутни закони опстанка чини се да у људском свету долазе до посебног изражаја (ЕК: *Полијтика*, 2000).

Да ли се и безлични облици *ћреба / ћребало би* могу посматрати као окамењени и на основу тога дозволити после субјекта? Управо то сматра Прањковић (2002: 34): „устаљени модални изрази типа *ћреба да, ћребало је да, ћребаћи ће да*“ могли би се допустити иза субјекта; међутим, такве реченице би биле „стилски изразито обиљежене (као ’књишке’, понешто ’уштогљене’, недотјеране и сл.“ (Прањковић 2002: 34). У тим случајевима ред речи би морао бити управо такав: не *Сестира је ћребало да највише задаћак*, него *Сестира ћребало је да највише задаћак* (истио: 35).

Рекли бисмо, међутим, да би ово правило још више компликовало ионако замршену употребу глагола *ћребаћи*, те да би га било боље избећи – утолико пре што изрази као *чини се да* нису нити чести нити имају семантику блиску глаголу *ћребаћи*.

Остаје још једна могућност: да је језичко осећање допустило да субјекат дође испред глагола *ћребаћи* на исти начин на који то могу други реченични чланови, да би се експлицитно означио као тема реченице. Слично питање поставља и Танасић (1995–1996: 49): „је ли ово, можда, само субјекат глагола у позицији допунске реченице помјерен на почетак сложене реченице?“ Међутим, он одмах одбацује такву претпоставку, јер „ако би се у реченици: Марко *ћреба да* прочита књигу – субјекат *Марко* прихватио као субјекат глагола *ћрочића* а глагол *ћреба* третирао као безличан, онда би морала постојати могућност образовања идентичне реченице са глаголом *ваљати*“ – али реченице као што су *Марко ваља / би ваљало да ћрочића књићу* „нису прихватљиве“.

Међутим, занимљиво је да С. Танасић (1995–1996: 50) констатује да „постоји један случај када се именска ријеч у облику номинатива на почет-

ку сложене реченице са безлично употријебљеним глаголом *џребати* може сматрати за субјекат допунске реченице“ и наводи следеће примере:

(47) Прва група требало би да буде распоређена (Студио Б, 7. 7. 1995).

(48) Ти основни циљеви треба да буду омогућени (*Ослобођење*, 24. 3. 1970, 5).

(49) Иако неопходна, ревизија нормe књижевног језика треба да се врши опрезно (*Наш језик*, 22/1–2, 8).

Уз напомену да се такви примери не налазе у грађи за речник САНУ, што нам говори да је та појава „новијег датума“, аутор коментарише да „језик није дозвољавао“ да се испред глагола *џребати* нађе субјекат зависне пасивне реченице, те да се у таквим случајевима он употребљавао у личном облику (*истио*: 51). Он, такође, сугерише аналогију према активним облицима истих реченица, у којима би испред глагола требати стајао објекат: *Те основне циљеве џреба омоућити* (*истио*: 50).

О питању да ли се пр. 47 и 48 начелно разликују од примера из т. 5.1, могло би се дискутовати, а у пр. 49 глагол *џребати* би могао бити и у личном облику; суштина је у томе да се на то питање не може одговорити објективно, јер је интерпретација облика глагола *џребати*, као и природе читаве конструкције (лична или безлична), по природи субјективна: зависи од фамозног језичког осећања. А примери 41–46, иако их већина говорника нашег језика вероватно не би оценила као најсрећније, наводе на помисао да се с тим језичким осећањем нешто догађа на наше очи.⁹ Ипак, сматрамо да оно и даље претежно тражи да глагол *џребати* у положају иза субјекта с њим конгруира; другим речима, да је немогућност да се каже *ја је џребало, ја ће џребати, (кад) ја буде џребало* аргумент далеко јачи него (још увек) спорадична појава неких окамењених безличних конструкција иза субјекта.

Дужни смо да поменемо још један евентуални аргумент за безлично *џребати* иза субјекта: епистемичко *морати* јавља се и као безлично *мора* иза субјекта, који може бити било ког лица (мада то, наравно, није неопходно – како показује и пр. 51). Ево неколико примера из ЕК:

(50) Мислите, да бушимо рупе у земљи у нади да ћемо наћи нафту? Ви мора да сте луди (ЕК: *Економист џаџазин*).

⁹ Прањковић (2002: 33) сматра да се иза безличне употребе глагола *џребати* иза субјекта крије једно теоријско питање. Он каже: „конструкције типа *Жена је џребало да донесе млијеко* некоректне су не (само) због конгруенцијске збрке [...] него зато што се таквим пермутирањем компонената главни дио субординиране структуре (зависносложене реченице) смјешта унутар зависнога, а такве преоблике нису структурно законите и не сусрећу се ни у једном типу зависносложених структура“, а у фусноти допуњује: „Стога је некоректно и неовјерено, на примјер: **Будући да сие дошли, нисие нас нашли, џрије заказаној времена* или **Кад је ујледао, није ни џоздравио, џролазника на суйројној сџрани улице*“. Међутим, тврдња је очигледно прејака: не само што се главни део структуре може уметнути у зависни као издвојен (*Он је, кажу, добар човек*) него се, као што смо видели, испред глагола *џребати* могу наћи други реченични чланови осим субјекта (пр. 39, 40). Поврх тога долазе и примери као што су 47–53 – а вероватно и други случајеви. Читав проблем, заправо, остаје да се испита.

(51) У једном тренутку ми је рекао: „Ти мора да пишеш песме?“ Вајкао сам се који тренутак, па признао. „Мора да их имаш у џепу или их знаш напамет!“ (ЕК: С. Раичковић, *У друштву ђесника*).

(52) Како са њима причате, мислим на ком језику причате са баком? На француском, каже она. А тако... они мора да су онда давно отишли из Србије? Да, после рата (ЕК: *Полиџика*).

(53) Безазлено је приметила да ја мора да сам завршио драму чим се тако безбрижно шеткам (ЕК: *Полиџика*).

Међутим, у ЕК нисмо наишли ни на један пример са глаголом *џребаџи* грађен по моделу примера са глаголом *мораџи*. Друго: безлично *мора* иза субјекта у значењу епистемичке модалности обавезно је (*Ти мораш да џишеш џесме* и сл. не означава више епистемичку, него деонтичку модалност),¹⁰ а безлично *џреба* није (нпр. чује се и *Они џреба да су већ дошли* и *Они џребају да су већ дошли*).

12. Нова норма?

12.1. Нову норму, која први пут подразумева и личне облике глагола *џребаџи*, предложио је П. Пипер (2005: 640–641). Он каже следеће (нумерација примера је његова):

Ако је тај пунозначни глагол (уз који стоји модални глагол *џребаџи*) у облику *да*-конструкције, он се скоро увек употребљава безлично (36) [*Треба да џочнем*]. Изузетак чине случајеви када је глагол *џребаџи* у прошлом времену или у потенцијалу. Тада је уместо безличног облика глагола *џребаџи* (38), (39) боље употребити лични глаголски облик (40), (41) или ставити безлични облик глагола *џребаџи* на почетак реченице (42), (43). Уп.

(38) ?Ја сам требало да почнем.

(39) ?Ја бих требало да почнем.

(40) Ја сам требао да почнем.

(41) Ја бих требао да почнем.

(42) Требало је да ја почнем.

(43) Требало би да ја почнем.

Овде неколико речи коментара. Најпре, није јасно да ли исказ да се пунозначни глагол „скоро увек употребљава безлично“ треба схватити као констатацију о постојећем стању или као пропис; израз „скоро увек“ упућује на

¹⁰ Хансен (2007: 40) примећује да су такви случајеви маргинални за категорију модалних глагола, јер се ови тада приближавају реченичним прилозима – што је начин на који су постале речи *можда* и *ваљда*.

оно прво, а препорука која следи указује на друго. Ако је констатација, видели смо да се не може сматрати сасвим тачном; ако је пропис, није јасно зашто се односи само на перфекат и потенцијал, не и на презент. Друго: занимљиво је да се реченице у пр. 38 и 39 проглашавају (знаком питања испред њих) дискутабилним, а не и сасвим неприхватљивим – каквим су их сматрали досадашњи граматичари.

Пропис да се глагол *џребайи* може наћи и као личан важи и за случајеве кад је пунозначни глагол у инфинитиву, па су могући и *Треба џочейи* и (у западном делу српског говорног подручја) *Требаи џочейи* (Пипер 2005: 641).

П. Пипер (2005: 645) предвиђа и безлични и личне облике глагола *џребайи* и за епистемичку модалност (нумерација примера је његова):

- (80) Требало је да је досад стигао.
- (81) Требало би да је досад стигао.
- (82) Требао је досад стићи.
- (83) Требала је досад стићи.
- (84) Требала је досад да стигне.

Међутим, у напомени каже следеће: „Најширу употребу имају безлични облици глагола *џребайи* у значењу оцене садржаја пропозиције као врло вероватног“.

Ову констатацију би свакако требало испитати на примерима. Од десетак примера за епистемичку модалност на које смо ми наишли, у половини је глагол *џребайи* експлицитно лични (субјекат реченице се налази испред њега). Чини се да је сигнал за епистемичку модалност другачији, а не безличност глагола: презент одн. потенцијал глагола *џребайи*,¹¹ заједно са перфектом пунозначног глагола, практично стављају до знања да је реч о епистемичкој модалности; у том случају глагол *џребайи* начелно може бити и личан и безличан. Као што смо навели и на почетку рада, ако је глагол *џребайи* употребљен у перфекту (као у нашем пр. 6, или у пр. 84 код П. Пипера), модалност се може схватити и као деонтичка и као епистемичка, а глагол *џребайи* и тада може бити и личан и безличан.

12.2. Из т. 5 и 6 јасно је да је језичко осећање несигурно и помућено балансирањем између имплицитне и експлицитне норме. Да би се такво стање превладало, нова експлицитна норма морала би да буде једноставна, а то значи и доследна у том смислу што не би правила разлику између различитих глаголских облика у којима стоји глагол *џребайи*, по цену да иде и против устаљених обичаја. Та норма би изгледала овако:

1) Кад захтева допуну у виду глаголске јединице, глагол *џребайи* може стајати и у личним облицима (*џребам, џребаш, џреба, џребамо, џребаше,*

¹¹ Пример *Требало је да је досад сџиџао* (пр. 80 код П. Пипера) за наше језичко осећање је на граници прихватљивости, а ни претраживањем електронског корпуса нисмо добили ниједан сличан. Неупоредиво обичнији био би презент, одн. потенцијал (овај други говорник би употребио да би ублажио свој суд): *Треба / Требало би да је досад сџиџао*.

шребају; шребало сам, шребала си, шребало је...; шребало бих, шребала би, шребали бисмо...; шребаћу, шребаћеш, шребаће...; (кад) будем шребало, (кад) будеш шребала...) и у безличном облику (*шреба, шребало је, шребало би, шребаће, буде шребало*).

2) Кад стоји испред субјекта, може бити и безличан (*Треба да ићи одеш шамо, Требало је да ићи одеш шамо, Требало би да ићи одеш шамо*) и личан (*Требаш ићи да одеш шамо, Требала си ићи да одеш шамо, Требала би ићи да одеш шамо*).

3) Кад се налази иза субјекта, мора стајати у личном облику (*Ја шребам да идем, Они шребају да иду, Ја сам шребала да идем, Они су шребали да иду, Ја бих шребала да идем* итд.; *човек који је шребало да иде, људи који би шребали да иду*).

4) Испред безличних облика глагола *шребайи* могу стајати други реченични чланови осим субјекта (*Њеџа шреба да видим сушра; Сушра шреба да ја видим; човек која је шребало је ујознаш; човек о коме би шребало да разговарамо*). Наравно, и у тим случајевима могу се употребити лични облици (*Њеџа шребам да видим сушра; Сушра шребам да ја видим; човек која си шребала да ујознаш; човек о коме бисмо шребали да разговарамо*).

То би значило да би били правилни и облици *Треба да идем, Треба да идеш, Треба да иду* и сл. и *Требам да идем, Требаш да идеш, Требају да иду* – зависно од тога где би говорник ставио субјекат: у првом случају то би морало бити иза *шреба*, у другом испред. Пошто се, наравно, то не може знати, та два низа облика практично би функционисали као дублети, све док у пракси не превлада један.

13. Да ли безлични облик и лични (персонални) облици глагола *шребайи* значе исто?

Досадашња разматрања глагола *шребайи* нису узимала у обзир евентуалне семантичке разлике између његовог безличног и личних облика. При томе треба имати у виду да тај глагол означава две врсте обавезе: ону која проистиче из постојећег плана, и ону коју говорник субјективно приписује некоме. Другим речима, *шребайи* означава или оно што се очекује (што сви очекују) или оно што говорник лично очекује.

Чини се да се та семантичка разлика може донекле везати за различите облике глагола *шребайи*. На пример, реченица *Треба / Требало би да министар данас поднесе оставку* пре би означавала очекивање да се ситуација одигра (јер је тако планирано, најављено и сл.), а реченица *Министар шреба / би шребало данас да поднесе оставку* подједнако би могла да значи и такво очекивање и обавезу коју министру налаже говорник (јер сматра да би он из неких разлога био дужан да то учини). Да су лични облици глагола *шребайи* легитимни, можда би се та разлика и јасније оцртавала.

14. Зашто је *џребаџи* постао (и) лични глагол?

Поред тога што се лични облици глагола *џребаџи* у неким конструкцијама и прагматичким околностима не могу избећи и што је глагол *џребаџи* личан у другом свом значењу (тј. кад означава потребу), релевантна могу бити још бар два разлога.

1) С. Ковачевић (1957–1958: 106) сматра да је у питању аналогија према глаголу *мораџи*, „јер је често незнатна разлика у значењу глагола *мораџи* и *џребаџи*“,¹² па је према *Не мораџе се журиџи* настало и *Не џребаџе се журиџи*, а према *Није морао (морала) долазиџи* – *Није џребао (џребала) долазиџи* / *да долази*.

Иако је у датом примеру употребљен инфинитив, јасно је да аналогија постоји и кад је употребљен презент с везником *да*: *Треба да идем* према *Морам да идем* и сл.

С друге стране, треба запазити да је глагол *ваџаџи*, чије значење такође може бити блиско значењу глагола *џребаџи*, у том значењу увек безличан.

2) С личним обликом може да се употреби инфинитив, што је релевантно за говорнике који инфинитив осећају обичнијим од презента с везником *да*.

На пример, С. Марковић, коментаришући реченицу *Требамо знаџи да бисмо усџели*, каже да је реченица са безличним *џреба* мање прецизна од оне са личним обликом *џребамо*, „јер се лице сазнаје тек из зависне реченице *да бисмо усџели*“ (1954: 249–250). Чини се, међутим, да овде није само реч о непрецизности: реченица не значи исто са личним и са безличним обликом глагола – јер *џребамо знаџи* експлицитно, а *џреба знаџи* само контекстуално обавезу приписује групи људи означеној заменицом *ми*.

Инфинитиву се понекад можда прибегава и из стилских разлога – да би се избегло понављање презента с везником *да*. Тако је могао учинити С. Јовановић у пр. 54 (преузетом из Танасић (1995–1996)):

(54) Порта је требала гледати да бар српскога кнеза лично привеже за себе (С. Јовановић).

¹² Он сматра да аналогија делује и у обрнутом смеру: „[...] у говору, нарочито у источним крајевима, налазимо повођење глагола *мораџи* за глаголом *џребаџи*, на пр. *Не мора (мј. не мораџе) да се журиџе* према *Не џреба да се журиџе* или *Ми мора (мј. морамо) да идемо заједно* према *Ми џреба да идемо заједно*“ (Ковачевић 1957–1958: 106). Ово је, свакако, посебна тема; Радић (2003: 138) обезличене облике глагола *мораџи*, *моџи* и (ређе) *смеџи*, заједно са императивним конструкцијама са *немој* и за 1. и за 2. лице, сматра балканизмима. Могуће је, такође, да је безлични облик глагола *мораџи* подстакнут и његовим обликом *мора* за епистемичку модалност, који је, као што смо видели, чест.

ЛИТЕРАТУРА

- Брабец–Храсте–Живковић ²1954: Ivan Brabec, Mate Hraste, Sreten Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb.
- Бугарски 2003: Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Beograd: Čigoja štampa / XX vek.
- Вук 1818: Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник*.
- Ивић 1953: П[авле] И[вић], тачка 3 „Језичких поука“, *Наш језик*, IV, н. с., 5–6, стр. 275–276.
- Јонке 1962–1963: Ljudevit Jonke, „Синтактичке погрешке у веzi с глаголом ’требаћи’“, *Језик*, X: 5, стр. 1962–1963, 156–158.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, Београд: Српска школска књига.
- Клајн 2004: Иван Клајн, „О склопу реченице“, [у књизи] П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић, *Српски језички њручник*, Београд: Београдска књига, стр. 139–164.
- Ковачевић 1957–1958: Slobodan Kovačević, „Glagol ’trebaći’“, *Језик*, VI: 4, стр. 105–106.
- Кордић 1997: Snježana Kordić, „Употреба глагола *џребаћи*“, *Научни сасџанак славистиа у Вукове оане*, 26/2, стр. 71–81.
- Маретић 1924: Tomislav Maretić, *Hrvatski ili srpski jezićni savjetnik*, Zagreb: JAZU.
- Марковић 1950: Св. Марковић, „О употреби личних и безличних облика глагола *џребаћи*“, *Наш језик*, I н. с., 7–8, стр. 311–317.
- Марковић 1954: Св. Марковић, „Да ли је употреба личних облика глагола *џребаћи* неправилна?“, *Књижевности и језик у школи*, I: 4, стр. 245–252.
- HJ* 1934: Тачка 96. „Језичких поука“, *Наш језик*, II, стр. 120.
- HJ* 1935: Тачка 71. и 65. „Језичких поука“, *Наш језик*, III: 4, стр. 123.
- Остојић 1997: Бранислав Остојић, „Још о конструкцијама с глаголом *џребаћи*“, *Српски језик*, 3/1–2, стр. 15–18.
- Пецо и Пешикан 1967: Asim Peco, Mitar Pešikan, *Informator o savremenom književnom jeziku sa rećnikom*, Beograd: Mlado pokolenje.
- П. 1955: Св. П., тачка 13. „Језичких поука“, *Наш језик*, VI, н. с., 7–10, стр. 292.
- П. 1956а: Св. П., тачке 5. и 9. „Језичких поука“, *Наш језик*, VII, н. с., 3–4, стр. 126–127 и 127–128.
- П. 1956б: Св. П., тачка 7. „Језичких поука“, *Наш језик*, VII, н. с., 5–6, стр. 196.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, „Модалност“, [у књизи] *Синџакса савременоја српскоја језика (џпросџа реченица)* (ред. М. Ивић), Београд: Институт за српски језик САНУ / Београдска књига / Матица српска, стр. 636–649.
- Поповић 1997: Љубомир Поповић, „Зависносложене реченице за исказивање ексцесивности“, *Наш језик*, XXIII: 1–2, стр. 21–29.
- Прањковић ²2002: Ivo Pranjković, „Упораба глагола *требаћи*“, [у књизи] *Hrvatska skladnja*, Zagreb (2. izdanje), стр. 31–35.
- Радић 2003: Првослав Радић, „О два аспекта балканизације српског књижевног језика“, *Јужнословенски филолоџ*, LIX, стр. 105–152.
- Савићева и Половина 1989: Svenka Savić, Vesna Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Стевановић 1967: Михаило Стевановић, „Облици другог дела сложеног предиката као допуне безлично употребљеног глагола *џребаћи*“, *Наш језик*, XVI: 4, стр. 127–243.

- Стевановић 1975: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, I – Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд: Научна књига, 1975.
- Стевановић ³1979: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, II – Синтакса*, Београд: Научна књига (3. издање).
- Танасић 1995–1996: Сreto Танасић, „О употреби глагола *ћребати*“, *Наш језик*, XXX: 1–5, стр. 44–52.
- Фекете 2008: Егон Фекете, „Како ’би требало’ са ’требати’“, [у књизи] *Језичке доумице – књ. прва*, Београд: Београдска књига.
- Хансен 2007: Björn Hansen, “A morpho-syntactic typology of constructions with modals in Serbian”, [у зборнику] *Синтаксичка истраживања (дијахроно-синхрони план)*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, стр. 31–43.

S u m m a r y

Duška Klikovac

REVISITING THE VERB *TREBATI*: THEORY, USAGE AND NORM

The paper deals with the syntactic behaviour of the verb *trebati* ‘need / should / ought to’ in the cases when it requires a verbal complement, and with the standard language norm that regulates that behaviour. The author summarizes and comments on the main ideas from the existing descriptive and prescriptive literature on the verb under examination, providing relevant examples. The author then proposes a new norm with regard to the verb *trebati* and raises a broader theoretical issue concerning impersonal constructions in general.